

УДК 341.9

**МЕДІАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ**

**MEDIATION IN THE CRIMINAL PROCESS:
INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS OF UKRAINE**

Іщенко О.М.,

кандидат юридичних наук,

професор кафедри спеціальних юридичних дисциплін

Національного університету водного господарства та природокористування

У статті досліджено зарубіжний досвід застосування процедури медіації для вирішення кримінально-правових конфліктів у таких країнах, як США, Англія, Бельгія, Іспанія. Проаналізовано кримінально-процесуальне законодавство України, зокрема інститут примирення сторін, який є передумовою впровадження медіації.

Ключові слова: відновне правосуддя, медіація, угода про примирення сторін у кримінальному процесі.

В статье исследован зарубежный опыт применения процедуры медиации для разрешения уголовно-правовых конфликтов в таких странах, как США, Англия, Бельгия, Испания. Проанализировано уголовно-процессуальное законодательство Украины, в частности институт примирения сторон, который является предпосылкой внедрения медиации.

Ключевые слова: восстановительное правосудие, медиация, соглашение о примирении сторон в уголовном процессе.

In the article the experience of foreign mediation procedure to resolve of criminal and law conflicts in countries, such as the USA, England, Belgium and Spain, is explored. It is analyzed the criminal and procedural legislation of Ukraine, including the Institute of conciliation, which is a prerequisite for the introduction of mediation.

Key words: restorative of justice, mediation, settlement parties to the criminal process.

Постановка проблеми. Впродовж останнього часу все більша увага приділяється розвитку альтернативних (позасудових) способів врегулювання конфліктів, до них, зокрема, належить і медіація. Однак, якщо загалом необхідність запровадження інституту медіації в українську систему права не викликає сумнівів, то щодо реформування кримінальної політики ведуться гострі дискусії.

Стан опрацювання. Окремі питання застосування медіації в кримінальному процесі були предметом дослідження таких вчених, як, зокрема, Х.Д. Алікперов, А.А. Арутюнян, Ю.В. Баулін,

О.В. Белінська, Л.М. Володіна, І.А. Войтюк, А.В. Гайдук, Л.В. Головка, О.А. Губська, В.В. Землянська, Л.В. Лобанова, В.Т. Маляренко, Л.Б. Сало, З.В. Симоненко В.М. Трубников.

Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду застосування процедури медіації в кримінальному процесі і визначення перспектив застосування медіації у вирішенні кримінально-правових конфліктів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Загальновізнано, що інститут медіації є альтернативним способом врегулювання кримінально-правових конфліктів, в основу якого покладено посередництво у примиренні

сторін. Суттєвими ознаками інституту медіації є те, що, по-перше, медіація є способом врегулювання спорів; по-друге, у ній бере участь третя незалежна сторона; по-третє, необхідна добровільна згода сторін; по-четверте, суть медіації зводиться до пошуку компромісного рішення. Радою Європи запропоновано Україні здійснити певні кроки в напрямі реформування своєї нормативно-правової бази. Зокрема, йдеться про рекомендації та керівні принципи, які було викладено в таких документах: Рекомендації щодо медіації в сімейних справах Rec (98); Рекомендації щодо медіації в кримінальних справах Rec (99) 19; Рекомендації щодо медіації в цивільних справах Rec (2002) 10; Рекомендації щодо альтернативного судочинства розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами – приватними особами (адміністративні справи) Rec (2001) 9 [1, с. 248]. Рекомендації пропонують реформувати національне законодавство у сфері управління та подолати недовіру до судової влади, здійснити та забезпечити належну правову допомогу громадянам України [2, с. 153].

Закріплення процедури медіації в кримінальному процесі є напрямом впровадження моделі відновного правосуддя, яке, по суті, доповнює офіційну форму правосуддя, залучаючи самі сторони кримінального конфлікту до подолання суспільно небезпечних наслідків вчиненого правопорушення. Головною метою вирішення цього конфлікту є не покарання винного, а усунення завданої шкоди шляхом досягнення консенсусу між його сторонами та збереження спокою в суспільстві [3, с. 12].

Медіація активно застосовується в багатьох зарубіжних країнах для вирішення кримінально-правових конфліктів. Як показує практика, карально-репресивний підхід щодо протидії вчиненню злочинів не є достатньо ефективним, тому необхідно впроваджувати механізми альтернативних процедур врегулювання конфліктів. І якщо спершу медіація в зарубіжних країнах розглядалася як спосіб вирішення кримінально-правових конфліктів на основі експериментальних програм, то впродовж останніх років виявляється тенденція до інституалізації і нормативного закріплення медіації в кримінальному процесі [4, с. 18].

Так, однією з перших країн, де була запроваджена медіація, стали США. Саме тут ще на початку 70-х років ХХ століття з'явилися програми примирення винного і потерпілого, що є однією з найбільш розповсюджених форм відновного правосуддя. На даний момент в США діють сотні програм медіації під різними назвами. Варто зазначити, що у перші роки на медіацію в США спрямовували матеріали по злочинах невеликої тяжкості, вчинені неповнолітніми злочинцями, однак останнім часом все сильніше виявляє себе інша тенденція: на медіацію направляють матеріали про більш тяжкі злочини, при цьому вищевказані норми поширюються як на неповнолітніх, так і на дорослих злочинців [5].

Загалом у США діє спеціальна концепція для судів, яка отримала назву «суд з багатьма дверима». Відповідно до цієї концепції суд США розглядається

як установа, яка надає можливість вирішення спорів шляхом відкриття різних «дверей». Особа, яка звертається до суду, спочатку викладає всі обставини консультанту суду, який проводить ґрунтовний аналіз справи та рекомендує найбільш слушний варіант вирішення спору («наступні двері»). Після запровадження вищезгаданої концепції в судах альтернативний підхід вирішення спорів кримінально-правового характеру набув широкого розголосу. На сьогодні такий підхід вирішення спорів запроваджений в більшості європейських країн [6, с. 220].

В Англії програми відновного правосуддя застосовуються на різних стадіях кримінального процесу. Медіацію або сімейну конференцію може бути проведено після порушення кримінальної справи, але до судового розгляду справи. Крім цього, суд може призначити проведення програми відновного правосуддя після визнання особи винною, але до призначення покарання. В Англії суд може відтягнути винесення покарання максимум на шість місяців, щоб побачити, чи підсудний відшкодував або принаймні почав відшкодувати шкоду. Покарання не призначається до кінця відстрочки і очікується, що воно не буде пов'язане з позбавленням волі [7].

Можливість проведення медіації в кримінальних справах передбачена також законодавством Бельгії. Проведення медіації може бути ініційоване за клопотанням осіб, залучених у кримінальний процес. На судові органи та прокуратуру покладається обов'язок проінформувати сторони про можливість проведення медіації [8].

В Іспанії медіація застосовується переважно в області ювенальної юстиції та є засобом перевиховання неповнолітніх. У цій сфері робота ведеться як організаціями Автономних Співтовариств Іспанії, так і командами, які працюють з прокуратурою у справах неповнолітніх, та низкою інших організацій. Згідно з даними офіційної статистики у 15–20% усіх злочинів, скоєних неповнолітніми, застосовуються процедури медіації. У них беруть участь злочинці і їх жертви [9].

А.А. Арутюнян у своєму дослідженні відзначив, що досвід зарубіжних держав в застосуванні медіації для вирішення кримінально-правового конфлікту дає змогу зробити висновок про наявність двох моделей медіації. Ці моделі відрізняються залежно від передумов до виникнення медіації та впровадження її в правозастосовчу практику:

1) англо-саксонська модель, в рамках якої медіація є проявом теорії відновної юстиції; розглядається як альтернативний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту, тому, як правило, не має чіткого законодавчого закріплення (до вказаної групи держав можуть бути віднесені Великобританія, США, Канада, Нова Зеландія та інші країни);

2) континентальна модель, в рамках якої медіація є процесуальним інститутом і, як правило, закріплена в законодавстві; ця модель медіації втілює собою одну з можливих альтернатив кримінальному переслідуванню (до цієї групи країн відносяться Франція, Німеччина, Португалія, Австрія, Норвегія та інші держави) [4, с. 18].

На основі досвіду зарубіжних країн можна зробити висновок про переваги медіації при вирішенні кримінальних справ, а саме:

1) медіація сприятиме гуманізації правової системи, кримінальної політики;

2) спростить та прискорить процес вирішення кримінальних справ;

3) зніме соціальну напругу між обвинуваченим та потерпілим;

4) підвищить рівень довіри до судових органів, дасть можливість зменшити навантаження на суд;

5) сприятиме забезпеченню прав та законних інтересів потерпілого та правопорушника, адже потерпілий матиме можливість отримати реальну компенсацію завданої шкоди;

6) сприятиме реалізації принципу економії процесуальних засобів при вирішенні кримінально-правових конфліктів.

На протигагу вказаним перевагам, супротивники ідеї запровадження медіації зазначають, що за своєю суттю медіація суперечить принципу невідворотності покарання за вчинений злочин, принципу вини, принципу захисту прав та інтересів постраждалої сторони. Також відзначають, що медіація може негативно вплинути на криміногенну ситуацію.

Натомість про поширення медіативних процедур в кримінально-правовій сфері свідчить не тільки зарубіжна практика, а й наявність чималої кількості Рекомендацій, Декларацій та Резолюцій ООН і Ради Європи. Наприклад, Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи, присвячена посередництву в кримінальних справах, враховує існування найрізноманітніших форм і підходів до медіації і вказує, що «законодавство повинно сприяти проведенню медіації» та «посередництво в кримінальних справах має бути доступною послугою <...> на будь-якій стадії здійснення правосуддя» [10]. Стаття 7 «Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою», прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 року, передбачає, що в тих випадках, коли це необхідно, слід використовувати і неофіційні механізми врегулювання суперечок, включаючи посередництво, арбітраж і суди звичайного права або місцеву практику, для того, щоб сприяти примиренню і для надання відшкодування жертвам [11].

Чинне українське законодавство також містить основи для запровадження процедури медіації в законодавство України. Так, Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [12] містить прогресивну норму, яка передбачає провадження на підставі угод, в рамках якого у кримінальному провадженні може бути укладена угода про примирення між потерпілим та обвинуваченою особою. Про можливість залучення посередника до врегулювання цього конфлікту свідчить положення про те, що угода укладається сторонами самостійно або за допомогою захисника чи представника або іншої особи за погодженням між сторонами, окрім судді чи прокурора.

На нашу думку, таким посередником може виступати професійний медіатор. Зауважимо, що кримінально-процесуальне законодавство не досить чітко врегульовує це питання. Так, на законодавчому рівні не врегульований процесуальний статус посередника в примирному процесі, не визначені професійні чи освітні вимоги до особи, можливість залучення. Це, безумовно, не сприятиме розвитку процедури медіації у кримінальному процесі, тому вказане питання потребує врегулювання на законодавчому рівні.

Важливим є той факт, що законодавець чітко встановлює перелік кримінально-караних діянь, у провадженні щодо яких може бути укладена угода про примирення. Так, на підставі ч. 2 ст. 469 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI до випадків, які передбачають можливість укладення угоди про примирення, належать провадження щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та провадження у формі приватного обвинувачення [12].

Процесуальний порядок угоди про примирення регулюється нормами ст. ст. 469–475 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [12]. Медіація може розглядатися як окрема факультативна стадія кримінального процесу або як міжстадійний інститут, зокрема як спосіб реалізації законних прав та інтересів паралельно з судовим розглядом кримінальної справи. У деяких випадках медіація може бути й альтернативою кримінальному процесу, якщо процедура була проведена до порушення кримінальної справи, відповідає інтересам потерпілого та правопорушника, а злочин не пов'язаний з публічним інтересом держави [13].

З.В. Симоненко пропонує виділити у цій процедурі чотири етапи, які дають змогу характеризувати вітчизняну кримінальну модель примирення як модель відновного правосуддя, що передбачає встановлення балансу інтересів та досягнення згоди між сторонами конфлікту [6, с. 221]. Так, перший етап можна охарактеризувати як інформаційний, що полягає у роз'ясненні слідчим або прокурором сторонам права можливості примирення та процедуру здійснення примирення. На другому етапі здійснюється офіційне закріплення угоди про примирення між сторонами – її підписання та повідомлення сторін про наслідки такого підписання, серед яких слід відзначити обмеження права обвинуваченого на апеляційне та касаційне оскарження. Третій етап починається з моменту направлення до суду обвинувального акта із укладеною угодою про примирення (у випадку, якщо угода була укладена на стадії досудового розслідування) або з моменту укладення угоди на етапі судового розгляду і полягає у розгляді примирної угоди. При цьому суд повинен переконатися у наявності таких обставин: 1) добровільність укладення угоди обома сторонами; 2) можливість виконання обвинуваченим взятих зобов'язань, після чого суд затверджує угоду та ухвалює вирок, в якому призначає узгоджену сторонами міру покарання. Заключним етапом є виконання усіх положень угоди про примирення.

Запровадження у кримінальному процесі України такого нового інституту, як укладення угоди про примирення, свідчить про обрання Україною вектору гуманізації кримінального законодавства шляхом надання можливості укладення угоди про примирення сторін для врегулювання кримінально-правового конфлікту. Також це свідчить про готовність нашої держави змінювати концепцію кримінального процесу відповідно до європейських стандартів, що зумовить поліпшення становища всіх сторін кримінального провадження [6, с. 222].

Найбільш оптимальним шляхом впровадження медіації в українське законодавство, зокрема у кримінально-процесуальне, ми вважаємо ухвалення спеціального закону про медіацію та внесення відповідних змін до кримінально-процесуального законодавства.

Закон про медіацію надасть можливість легалізувати цю процедуру, сприятиме її популяризації та підвищенню рівня соціальної довіри до послуги. Зауважимо, що впродовж декількох останніх років у Верховній Раді України було зареєстровано чотири законопроекти про медіацію. Це, зокрема, Проект Закону «Про медіацію» від 26 червня 2013 року № 2425а за редакцією Я.П. Федорчука, Проект Закону від 3 липня 2013 року № 2425а-1 за редакцією С.В. Ківалова, В.А. Бондика, Проект Закону від 27 березня 2015 року № 2480 за редакцією А.І. Шкрум, О.І. Сироїд та інших та Проект Закону від 9 квітня 2015 року № 2480-1 за редакцією С.В. Ківалова, В.Й. Розвадовського. Аналіз вказаних законопроектів показав, що всі вони поширюють сферу застосування медіації й на кримінальні

справи. Саме в законі, на нашу думку, необхідно визначити принципи медіації, сферу її застосування, умови та порядок набуття статусу медіатора, підстави відповідальності медіатора тощо.

Лише після прийняття відповідного закону можна вносити зміни до кримінально-процесуального законодавства. При цьому потрібно визначитися з такими питаннями:

- 1) щодо злочинів якого ступеня тяжкості можливе проведення медіації;
- 2) на якій стадії кримінального процесу може застосовуватися медіація;
- 3) хто може виступати ініціатором проведення медіації;
- 4) яким буде статус медіатора у кримінальному провадженні (його права та обов'язки, гарантії незалежності тощо);
- 5) який процесуальний порядок проведення медіації;
- 6) яка процесуальна форма завершення процедури медіації.

Висновки. В результаті проведеного дослідження ми з'ясували, що в зарубіжних країнах протягом тривалого часу для вирішення кримінальних спорів застосовується інститут медіації, який довів на практиці свої переваги. Українське законодавство також містить передумови для запровадження медіації у кримінально-процесуальне законодавство, це, зокрема, інститут примирення сторін. Однак для запровадження медіації перш за все, на нашу думку, необхідно ухвалити спеціальний закон та внести відповідні зміни до кримінально-процесуального законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародні стандарти у сфері судочинства. – К. : Істина, 2010. – 488 с.
2. Кафарський В.В. Медіація в адміністративному судочинстві / В.В. Кафарський // Прикарпатський юридичний вісник. – 2014. – Вип. 3 (6). – С. 150–155.
3. Дьомін Ю.М. Інститут угод у кримінальному провадженні: важливі аспекти правозастосування / Ю.М. Дьомін // Вісник національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 11–19.
4. Арутюнян А.А. Медіація в уголовном процессе : автореф. дисс.... канд. юрид. наук / А.А. Арутюнян. – М., 2012. – 24 с.
5. Василенко А.С. Медіація в уголовном процессе США / А.С. Василенко // Вестник Пермского университета. Юридические науки. – 2012. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/mediatsiya-v-ugolovnom-protseesse-ssha>.
6. Симоненко З.В. Угода про примирення сторін в кримінальному провадженні як елемент відновного правосуддя / З.В. Симоненко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2014. – № 7. – С. 220–223.
7. Miers D. Mapping Restorative Justice. Development in 25 European Countries / D. Miers, J. Willemsens. – Leuven : The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restoratives Justice, 2004. – P. 50.
8. Медіація в Бельгії. Обзор [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mediators.ru/rus/about_mediation/foreign_law/belgium/text1.
9. Обзор законодательства Испании о медиации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mediators.ru/rus/about_mediation/foreign_law/spain/text1.
10. Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 15 вересня 1999 року № R(99)19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_828.
11. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою ООН; Декларація, Міжнародний документ від 29 листопада 1985 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_114.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651- VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
13. Микитин Ю.І. Медіація – ефективна складова кримінального процесу / Ю.І. Микитин // Відновне правосуддя. – 2007. – № 1. – С. 33–34. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01\(5\)/03-Pobudova_praktyky/050304.pdf](http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01(5)/03-Pobudova_praktyky/050304.pdf).